

سخن سردبیر

خانواده در الگوی اسلامی ایرانی

جامعه سالم در گرو وجود خانواده سالم است و خانواده سالم انسان‌های سالم تربیت می‌کند. خانواده مرجع حل و فصل استرس‌های فردی و استرس‌های جامعه است. خانواده همچون یک موجود زنده، دارای مراحل تولد، رشد و افول؛ و همچون جامعه دارای ساختار، قدرت، قواعد، قوانین، ناظر، رهبر و زیر مجموعه؛ و همچون هر سیستم طبیعی دارای اعضاء، عملکرد، ساختار و مرز است و از قوانین سیستم همچون تضایف، هم‌ایستایی و بازگشت‌پذیری پیروی می‌کند. بالاخره این که خانواده سیستمی بی‌همتا است، شکل‌هایی از آن، از ابتدای آفرینش انسان بوده و در تمامی قبایل و جوامع وجود داشته و تا انسان هست خانواده نیز خواهد بود. همچنین مقام معظم رهبری فرموده است که: "...مسئله‌ی خانواده، مسئله‌ی بسیار مهمی است؛ پایه‌ی اصلی در جامعه است، سلول اصلی در جامعه است. نه اینکه اگر این سلول سالم شد، سلامت به دیگرها سرایت می‌کند؛ یا اگر ناسالم شد، عدم سلامت به دیگرها سرایت می‌کند؛ بلکه به این معناست که اگر سالم شد، یعنی بدن سالم است. بدن که غیر از سلول‌ها چیز دیگری نیست. هر جهازی، مجموعه‌ی سلول‌هاست. اگر ما توانستیم سلول‌ها را سالم کنیم، پس سلامت آن جهاز را داریم. مسئله اینقدر اهمیت دارد" (خامنه‌ای، ۱۳۹۰).

توجه به خانواده در ایران مهم و اساسی است. چرا که اولاً در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آمده است که: "خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است و توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده که زمینه‌ساز اصلی حرکت تکاملی و رشد یابنده انسان است، اصل اساسی بوده و فراهم کردن امکانات جهت نیل به این مقصود از وظایف حکومت اسلامی است (مقدمه قانون اساسی ج.ا.ا، ۱۳۵۸). و نیز "از آنجایی که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه ریزی‌های مربوطه باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد" (اصل دهم قانون اساسی ج.ا.ا، ۱۳۵۸). ثانیاً در شرایط کنونی به دلایل زیر توجه به خانواده در ایران از اهمیت بسزایی برخوردار است: ۱- خانواده در ایران از قدیم از غنای فرهنگی و ارزشی و قداست برخوردار بوده است. ۲- نظام جمهوری اسلامی ایران الگوی ویژه و

متفاوتی از خانواده را ارائه داده است که دارای ارزش‌ها و فلسفه وجودی مبتنی بر معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و جهانبینی اسلامی است. ۳- خانواده در ایران در فرایند جهانی شدن، تحول عظیمی را تجربه می‌کند. ۴- خانواده در ایران هدف تهاجمات فرهنگی غرب قرار گرفته است.

توجه به این نکته ضروری است که اولین مرکز بروز و ظهور هر نوع آسیب بر فرد و جامعه، خانواده است. ناامیدی نسبت به آینده، دوری از معنویات، گرایش به ابتذال، سست شدن بنیان‌های خانواده، ایجاد شکاف بین والدین و فرزندان، بحران هویت، گسترش اعتیاد، تجمل‌گرایی، تغییر الگوها و نهایتاً بحران ارزشی، هم عامل و هم معلول این تحولات است. در اثر این تغییرات تأثیر تهاجم فرهنگی دشمن حتمی است (احمدی، ۱۳۸۶).

آسیب بر خانواده پیامدهایی دارد. پیامدهای آن در ابعاد فردی (جسمی و روانی)، خانوادگی، اجتماعی و معنوی قابل بررسی است. همچنین پیامدهای آسیب خانواده را می‌توان در سه زیرمنظومه (زوجین، والدین و فرزندان) و حداقل در سه نسل (والدین بزرگ، والدین و فرزندان) مورد مطالعه قرار داد. در این‌جا، پیامدهای آسیب بر خانواده بر اساس ماهیت و فرایند، طبقه‌بندی شده و مورد مطالعه قرار می‌گیرد:

مشاجره: وقتی تعارض بین زوجین حل نشود، یا استرس زوجین کنترل نشود، مشاجره رخ می‌دهد. در مشاجره، هریک از زوجین تلاش دارند تا استرس خود را روی دیگری رها کنند. مشاجره شامل داد زدن، توهین، تهدید و برخورد فیزیکی است. مشاجره انفجار هیجان در زوجین است. مشاجره می‌تواند هیجانات ترس، خشم و نفرت را در زوجین و در فرزندان فراخوانی کند.

جدایی: مشاجرات بی‌پایان و خسته‌کننده، بویژه اگر ترس‌آور و تهدیدکننده باشد، به جدایی منتهی می‌شود. جدایی ابتدا ممکن است با فاصله عاطفی شروع شود. قهر کردن و عدم پاسخ کلامی به همدیگر از مراحل اولیه جدایی است. تداوم وضعیت به فقدان پاسخ هیجانی مستقیم به همدیگر منجر می‌شود. این وضعیت سردی عاطفی هم نامیده می‌شود. در برخی از زوجین سردی عاطفی به جدایی فیزیکی منتهی می‌شود.

بیراهه‌روی: سردی عاطفی در زوجین و همچنین جدایی فیزیکی آنها، شرایطی را فراهم می‌سازد تا احتمال بیراهه‌روی افزایش پیدا کند. بیراهه‌روی به هر رفتاری گفته می‌شود که در آن قواعد اصلی ازدواج و تعهدات اساسی خانواده زیرپا گذاشته می‌شود و شامل: فرار از خانه، اعتیاد و خیانت می‌باشد. بیراهه-

روی نوعی مکانیسم جبران نقایص شخصی و یا انتقام از همسر است. بیراهه‌روی آثار مخربی بر زوجین و فرزندان دارد.

طلاق: طلاق پایان دادن عمدی به ازدواج است. زن و شوهر زمانی تصمیم به طلاق می‌گیرند که از تداوم ازدواج و بهبود شرایط ناامید می‌شوند. طلاق نقش زناشویی را فسخ می‌کند؛ ولی نقش والدینی همچنان تداوم پیدا می‌کند. طلاق پیامدهای دیگری هم برای خانواده دارد از قبیل: مشکلات تربیتی فرزندان، زندگی مجردی، ازدواج بازسازی شده، روابط خارج از ازدواج و آسیب‌های اجتماعی.

خودکشی: شرایط بحرانی در خانواده اگر کنترل و مدیریت نشود، ممکن است در افرادی که از نظر روانی و شخصیتی زمینه‌های لازم را دارند منجر به خودکشی شود. خودکشی عضوی از خانواده ممکن است به دنبال ناتوانی از حل مشکل و احساس در بن‌بست بودن، در تله افتادن، قرارگرفتن در بحران، احساس آبروریزی، احساس گناه، نبود امکان جدایی یا طلاق، خشم درونی معطوف به خود یا برای تهدید و انتقام باشد.

دگرکشی: گاهی خشم ناشی از وضعیت آسیب در خانواده ممکن است به کشتن همسر، فرزند یا والدین منجر شود. دگرکشی ممکن است به دنبال بیراهه‌روی عضو خانواده اتفاق بیافتد. هم خودکشی و هم دگرکشی می‌تواند ناشی از آسیب‌های تربیتی و روان‌شناختی قبلی فرد رخ دهد. گاهی به دنبال دگرکشی، خودکشی هم انجام می‌شود. گاهی ممکن است دگرکشی ناشی از تحت تأثیر مواد یا الکل بودن و نیز ناشی از عشق جنونی باشد (احمدی، ۱۳۹۸).

یکی از مهم‌ترین تلاش‌های علمی مورد نظر در زمینه خانواده در الگوی اسلامی ایرانی، نظریه‌پردازی در این حوزه است. شناسایی ویژگی‌های خانواده ایرانی و تولید دانش خانواده مبتنی بر الگوی اسلامی ایرانی مهم و اساسی است. برای تولید دانش خانواده، روحیه جهادی خودباوری و جرأت علمی و همچنین اقداماتی چون: نظریه‌پردازی، رصد و پایش و ترسیم نقشه راه خانواده لازم است. دانش خانواده مبتنی بر نظریه است. نظریات موجود در حوزه خانواده با وجود ارزشمند بودن، متناسب با خانواده ایرانی نیست. انتخاب نظریه مناسب از بین نظریه‌های موجود، توسعه نظریه بر اساس فرهنگ خانواده ایرانی، ایجاد نظریه یکپارچه، و ارائه مدل‌ها و نظریه‌هایی مبتنی بر ویژگی‌ها و وضعیت خانواده ایرانی از جمله موارد اقدام است. مضامین و حیانی و منابع اسلامی برای نظریه‌پردازی خانواده در الگوی اسلامی و ایرانی منابع غنی و در دسترس هستند. مطابق فرمایشات مقام معظم رهبری: "باید بدانیم در حوزه‌ی نظریه‌پردازی، کجا جلوئیم، کجا عقبیم."

یک جاهائی واقعاً ما جلو هستیم، در یک مواردی هم واقعاً عقبیم. در همین زمینه‌ی مسئله‌ی زن، این همه منابع و تعالیم اسلامی در دسترس ماست: آیات کریمه‌ی قرآن؛ چه آیاتی که مستقیماً به این مسئله ارتباط پیدا می‌کند، و چه آیاتی که با کلیت خود، با عموم و اطلاق خود شامل این مورد می‌شود، در اختیار ماست؛ اینها را باید تئوریزه کنیم؛ به شکل نظریه‌ها و مجموعه‌های قابل تشعب، قابل استفاده و قابل استنتاج دریاوریم و در اختیار همه بگذاریم" (خامنه‌ای، ۱۳۹۰).

همچنین تعیین شاخص‌های خانواده، پایش شاخص‌ها بطور دوره‌ای و سالانه وضعیت خانواده، فرایند تحولات و اثربخشی برنامه‌ها را نشان می‌دهد. تعیین شاخص‌ها می‌تواند برنامه‌ریزی‌های ملی و محلی در زمینه خانواده را انسجام بخشد. امکان مقایسه وضعیت خانواده با خود، با گذشته و با آینده و با اهداف و با وضع مطلوب و با خانواده جوامع دیگر فراهم شود. از سویی دیگر، رصد و آینده‌نگاری در خانواده می‌تواند وضعیت خانواده را در آینده تعیین کند. براساس آن می‌توان مشکلات و بحران‌های خانواده را پیش‌بینی کرد و برای اقدامات پیشگیرانه برنامه‌ریزی نمود. رصد، پایش و آینده‌نگاری وضعیت خانواده و تحولات آن کمک می‌کند تا آسیب‌های خانواده شناخته شود، عوامل آسیب‌زا معلوم گردد، اولویت مشکلات از نظر فراوانی و شدت آن تعیین شود. بر اساس آسیب‌شناسی خانواده می‌توان اولویت‌ها را برای هر زمان و مکانی شناسایی کرده و بر اساس آن‌ها و نیز بر اساس مطالعات آینده‌نگاری و وضعیت مطلوب نقشه‌راه تدوین کرد. نقشه‌راه مبدا، مقصد، فرایند، سرعت حرکت برنامه‌های خانواده محور را همراه با گام‌های حرکت مشخص می‌سازد. نقشه‌راه خانواده پویاست و بر اساس شرایط زمان و مکان توسعه می‌یابد (احمدی، ۱۳۹۵).

برای نظریه پردازی در زمینه خانواده، ابتدا لازم است مساله یابی صورت گیرد، و وضعیت گذشته، حال و روند آینده تعیین شود. نتایج حاصل از این بررسی می‌تواند در زمینه‌های زیر مورد بهره‌برداری قرار گیرد:

۱. تعیین آسیب‌هایی که خانواده در عصر حاضر با آن مواجه است.
۲. تعیین خلاءهای دانشی، مدیریتی و اجرایی در حوزه خانواده.
۳. تعیین تغییرات و تحولات موجود در خانواده.
۴. تعیین چالش و نیازهای خانواده در آینده.
۵. شناخت اولویت‌های ارائه خدمات مشاوره به خانواده‌ها.
۶. برنامه‌ریزی‌های بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه مدت برای خانواده‌ها.
۷. کمک به پیشگیری از آسیب‌های خانواده؛ تقویت و استحکام بخشی خانواده‌ها و ترسیم نظام جامع

خدمات مشاوره به خانواده.

ارزیابی و آسیب‌شناسی روند گذشته و تحلیل وضعیت موجود خانواده و نیز تلاش در جهت تحکیم و تعالی خانواده در الگوی اسلامی ایرانی هدف اصلی و اساسی این فصلنامه است. چشم‌انداز نشریه تلاشی علمی است در جهت ارائه راهبردهای علمی و پژوهشی در جهت مصون‌سازی خانواده در مقابل تغییرات اجتماعی و فرهنگی، استحکام بخشی خانواده و توسعه سبک زندگی اسلامی ایرانی از خانواده است. فصلنامه مطالعات اسلامی ایرانی خانواده، وضعیت خانواده‌ها را از نظر اهداف، روابط، عملکرد، انسجام و استحکام، قواعد و ارزش‌ها، نقش‌ها و ساختار و عملکرد، تهدیدات، آسیب‌ها، نقاط قوت، ویژگی‌ها، عوامل و موانع مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین درصدد تدوین مولفه‌های ازدواج پایدار، عوامل استحکام‌بخش خانواده، مولفه‌های رشد و پویایی خانواده، عوامل آسیب و تخریب خانواده، نقش تحولات اجتماعی بر خانواده و منابع حمایتی خانواده در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است. امید می‌رود این نشریه علمی مورد استفاده مشتاقان علمی و پژوهشگران تشنه معرفت در حوزه خانواده ب رویکردی بومی و فرهنگی واقع شود و مسیر نظریه‌پردازی در خانواده در ایران را هموار سازد.

ارجاعات:

- احمدی خدابخش (۱۳۸۶) آسیب شناسی خانواده، سازمان تحقیقات و مطالعات بسیج، تهران
- احمدی خدابخش، (۱۳۹۵)، شاخص‌های سلامت خانواده در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، انتشارات مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تهران، ایران.
- احمدی خدابخش، (۱۳۹۸)، مولفه‌های سلامت خانواده در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، انتشارات مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تهران، ایران.
- خامنه‌ای سیدعلی (۱۳۹۰)، سومین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع زن و خانواده، ۱۴ دیماه، قابل دسترسی به آدرس: <https://www.leader.ir/fa/speech/pdf/9000>
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۵۸.

دکتر خدابخش احمدی

سردبیر فصلنامه مطالعات اسلامی ایرانی خانواده